

Orosz László*

**TUDOMÁNYOS PÁLYA – NEMZETISZOCIALISTA
HÁTTÉRREL. FRITZ VALJAVEC
KARRIERÉPÍTÉSÉNEK POLITIKAI ASPEKTUSAI**

*AN ACADEMIC CAREER – WITH A NATIONAL SOCIALIST
BACKGROUND. THE POLITICAL ASPECTS OF FRITZ VALJAVEC'S
CARRIER PATH*

ABSTRACT

During the course of the conference series that has proposed a reexamination of the interwar period, the matter of Fritz Valjavec's (1909-1960) academic career path has arisen on numerous occasions in regards to Hungarian-German relations. Therefore this current work deliberately chooses to examine not Valjavec the academic, but rather the political relationships that shaped his career. Four cases shall be used to attempt to illustrate a National Socialist background and frame of reference. We shall discuss the high-level intervention that removed the administrative obstacles from his being able to resettle in Germany, followed by an examination of his membership and participation in various Nazi professional, social and political organizations. Furthermore, we shall take a closer look at his propagandistic endeavors in support of Nazi foreign policy and scientific policy and his intelligence work on behalf of the highest levels of political leadership. Finally we touch upon his academic work in an SS-controlled university department serving exclusively political ends. We come to the conclusion that Valjavec pursued politicized scholastic work that served Nazi Germany's interests, fundamentally providing the groundwork for the Reich's political expansion.

Bevezetés

A két világháború közötti időszak újragondolását célul tűző konferenciasorozatunk eddigi állomásain, a kor tudománypolitikai kapcsolatrendszerét magyar–német relációban vizsgálva, számos alkalommal előkerült már Fritz Valjavec (1909-1960) személye. Ezek során úgy az agresszív német népiségtudományi irányzat eszközrendszere és legfontosabb korabeli intézménye (a müncheni Südost-Institut) bemutatásakor, mint ahogy mindezen kihívások magyarországi fogadtatása felvázolásakor is lehetőség nyílt elhelyezni és értékelni Valjavec tudományos tevékenységét és elképesztően gazdag magyarországi kapcsolatrendszerét, ami révén világosan kirajzolódik, hogy a két világháború közötti korszak-

* Dr. PhD. Orosz László, tudományos főmunkatárs, Veritas Történetkutató Intézet, Budapest

ban a magyar-német tudománypolitikai kapcsolatok egyik kulcsfigurájáról van szó.¹ Ezúttal szándékosan nem a tudós Valjavec, hanem inkább a tudományos karriere mögötti politikai kapcsolatrendszer, a nemzetiszocialista háttér megrajzolására teszek kísérletet, négy példacsoporttal illusztrálva mindezt.

1. Politikai kapcsolatok a letelepedés szolgálatában

A bánáti gyökerű, ám Trianon után Budapesten, magyar szellemiségű környezetben iskolázott Valjavec már gimnazistaként kapcsolatba került a hazai német nemzetiségi mozgalommal (különösen annak radikalizálódó, a hagyományos magyar identitás továbbvitele helyett a német népközösség gondolatára hangsúlyt helyező szárnyával). Az érettségét követően mentora, a politikus és germanista egyetemi professzor Bleyer Jakab közreműködésével ösztöndíjasként kikerült a müncheni egyetemre.² Tanulmányai lezárását követően feltett szándéka volt Németországban maradni. E terv megvalósítása képezheti példánk I. csoportját a nemzetiszocialista politikai háttér felrajzolásában. A fiatalember életkorát meghazudtoló tudatossággal ápolta széles körű politikai kapcsolatrendszerét egyfelől a magyarországi német mozgalomban a 30-as évekre már befolyásos személyiségekké előlépett baráti körével (Basch Ferenc és radikális köre), másfelől a délkelet-európai németiséget a Birodalomban pártfogoló „völkisch” szerveződésekkel.³ Mindennél többet nyomott azonban a latban a korán kiépített nemzetiszocialista kapcsolatrendszer: Valjavec még egyetemistaként, 1933. május 1-jén belépett az NSDAP-be.⁴

A letelepedés útjában épp a még Bleyer segítségével megszerzett VDA-ösztöndíj állt. A Verein für das Deutschtum im Ausland⁵ [Egyesület a külföldi németekért] támogatottjaként, mint minden ösztöndíjas, ő is kötelezte magát arra, hogy tanulmányai végeztével visszatér hazájába, hogy megszerzett tudását otthon, saját német népcsoportja hasznára fordíthassa.⁶ E kötelezettség vállalása alól kibújni csak kivételes esetben lehetett, így annak bizonyítása, hogy ez valóban kivételes eset, a magyarországi és a németországi patrónusok közös kooperációját igényelte.⁷ A később magyarországi német népcsoportvezetővé emelkedett Basch Ferenc azonnal tollat ragadott, és a VDA-n belüli munkamegosztás folytán Magyarországot illetékességi körében tudó württembergi tartományi szervezet vezetőjének, Alfred Krehl-nek 1935 őszén hivatalosan megerősítette, hogy az ifjú Valjavecet Bleyer eleve azzal a szándékkal látta el egy müncheni ösztöndíjjal, hogy ő majd tanulmányait befejezve Németországban fog letelepedni és összekötőül szolgálni.⁸ Levelében arra is utalt, hogy Valjavec számára Magyarországon a „népinémet tevékenység lehetőségei” csak igen csekély mértékben biztosítottak, ezzel szemben „a Birodalomban értékes, egyenest pótolhatatlan szolgálatokat teljesíthetne.” Végül a befolyásos Krehl közbenjárását kérte a letelepedés engedélyezése ügyében.⁹ Krehl, aki lehetőséget látott arra, hogy az ügy felkarolásával saját befolyását és persze klientúráját is bővítse, kapcsolatait megmozgatva elintézte az ügyet.¹⁰ Természetesen ettől kezdve intenzív kapcsolatot ápoltak, ami konkrétan abban csapódott le, hogy Val-

javec rendszeresen ellátta őt magyarországi politikai helyzetjelentésekkel, valamint előadóként is többször fellépett a VDA és egyéb „völkisch” szervezetek rendezvényein,¹¹ Krehl pedig saját jól felfogott érdekeit sem szem elől tévesztve egyengette a tehetséges és politikailag is kikezdhetetlen fiatal tudós útját.¹²

Egzisztenciát is gyorsan sikerült teremtenie: 1935 őszén – témavezető professzora Karl Alexander von Müller hívására – a frissen megszervezett müncheni Südost-Instituthoz került, ahol szakmai és szervezői talentumát egyaránt hamar kibontakoztatta. A csupán fél évtizedes múltra visszatekintő, s egyelőre még nem letisztult (inkább propagandisztikus és politikai, mint tudományos) profilú intézet¹³ a felemelkedés lehetőségét hozta el a fiatalember számára, aki élt is ezzel: az ügyeket kezdetektől vállán vivő, rátermett, irányító egyéniségű fiatalember gyorsan emelkedett a hivatali ranglétrán, s már 1937-ben ügyvezetővé, 1942-ben pedig helyettes vezetővé emelkedett (1955-ben lett az intézet igazgatója).

2. Szerepvállalás a nemzetiszocialista szakmai, társadalmi és pártszervekben

Az üstökösként felfelé ívelő karrier kiépítésében vitathatatlan rátermettsége, tetteje, szervezőkészsége és szorgalma mellett bizonyíthatóan fontos szerepet játszottak az egyetemi évek óta aktívan ápoltnak látszó népiségi és nemzetiszocialista kapcsolatai is. E különböző szakmai és társadalmi beágyazottságú nemzetiszocialista szervezetekben való szerepvállalása képezi példáink II. csoportját.

A nemzetiszocialista hatalomátvétellel párhuzamosan nagyszabású átalakulás vette kezdetét Németországban, mely kihatott az egyetemi élet eddig bevett struktúráira is.¹⁴ A megindult folyamatok kerékkötőjeként feltűnni nem bizonyult szerencsés taktikai húzásnak, s mégoly nagynevű tudósok karrierjét is derékba törhette.¹⁵ Az ifjú Valjavec a leszámolásnak nem egy ilyen példájával találkozhatott, egyik hozzá írott levelében maga Szekfű Gyula fejezte ki aggodalmát nagyszerű tudóstársa, Hermann Oncken ellehetetlenítése miatt.¹⁶ Szolidaritásvállalás helyett ő azonban gyorsan pozícionálni akarta magát az új erőtérben. Elsőként – még egyetemistaként – azt ismerte föl, hogy Hitler hatalomátvételét követően az egyetemeken belül szinte azonnal hatalmi harc vette kezdetét az eddigi oktatói elit, illetve a vele szemben intézményesülő „Nationalsozialistischer Deutscher Dozentenbund” és az utóbbit támogató „Nationalsozialistischer Deutscher Studentenbund” helyi funkcionáriusai között.¹⁷ Valjavec természetesen a nemzetiszocialista diákszervezethez csatlakozott, s csakhamar szoros kapcsolatot sikerült kiépítenie a korán náci befolyás alá került összhallgatói ernyőszervezet, a „Deutsche Studentenschaft”¹⁸ müncheni szervezetének vezérkarával is.¹⁹ Utóbbi egyik jelentéséből arra is fény derül, hogy Valjavec az egyik hallgatói munkaközösség vezetőjeként is szerepet vállalt.²⁰ Az állandó munkakapcsolat és a bennfentesség úgy jelentkezik Valjavec levelezésében, hogy az „Arbeitsgemeinschaft der Nationalsozialistischen Deutschen Studentenbund” illetve az „Außenamt des Reichsstudentenführers”

megjelölések gyakorta köszönnek vissza iratai fejléceként, különösen azután hogy 1938-tól a „Reichsstudentenführung” a magyar ügyek referensévé tette.²¹

Nemzetiszocialista háttere és régóta ápolt népiségi kapcsolatai (köztük a már említett Verein [1933-tól Volksbund] für das Deutschtum im Ausland, illetve a Deutsche Akademie²²) további ajtókat nyitottak meg előtte, melynek révén magasabb körök, így a bajor kormány kultuszminisztériuma és a Münchener Főiskola Külhivatala is igénybe vették szolgálatait. Utóbbi megbízásából – immár a Südost-Institut munkatársaként – felkészítő tanfolyamokat vezetett az úgynevezett „Wandervögel”-mozgalom keretében nyaranta a délkelet-európai országokba induló német fiatalok számára. Ismeretes, hogy a németországi egyetemi hallgatók nyári szüneteikben szervezett, de nem hivatalos keretek közt zajló, a célországgal nem egyeztetett, ezért titkos „országszolgálati bevetéseken” [Landesdiensteinsatz] vettek részt a délkelet-európai, köztük magyarországi német településterületeken, s ennek során felvilágosító, nemzeti öntudatra ébresztő tevékenységet folytattak, mindezt valami fedőtevékenység, leginkább tudományos projekt végzésének álcája mögé rejtve. A magyar hatóságok persze szinte vadásztak rájuk, s többségüket hamar kizsuppolták az országból.²³ Ezért is kellett igen gondos felkészítésben részesülniük, ami egyaránt magában foglalta az adott célország mindennapjaira vonatkozó alapismereteket, a célként feltüntetett kutatási feladatok ellátásához szükséges szakmai tudásanyagot, s persze a fő prioritást, a valós célkitűzések megvalósításához elengedhetetlen agitációs és népiséggpolitikai kiképzést.²⁴

Valjavec, mint a délkeleti térség specialistája, a VDA szervezésében előadásokat tartott különféle ifjúsági szervezeteknél, köztük a nemzetiszocialista leányszervezet, a „Bund Deutscher Mädel” előtt. Az úgynevezett „Mädelarbeit” földrajzi reszortok szerinti megosztásában a halle/wittenbergi egyetem felelt a magyarországi felvilágosító tevékenységért. Valjavec segédkezett a „vándormadár” lányok kiképzésében, továbbá állandó kapcsolatot tartott e feladatok ottani koordinátorával (Irma Steinsch),²⁵ ami azonban nem volt épp zökkenőmentesnek nevezhető, különösen azt követően, hogy a kisasszony leválván a Valjavec által felügyelt munkacsoport kötelékéről, egyénileg is megpróbált felvilágosító tevékenységet kifejteni, s ezzel párhuzamosan egy – a magyar hatóságok ébersége miatt – rövid életű saját felkészítő kurzust elindítani Magyarországon.²⁶

Rendszeres munkakapcsolat dokumentálható a VDA több tartományi szervezeteivel is. A bajorok kérésére például 1935 elején listát állított össze Délkelet-Európa és Magyarország német (illetve részben német) származású személyiségeiről.²⁷ A württembergi szervezettel (Alfred Krehl-lel) kialakított szoros együttműködés is különösen gyümölcsözőnek bizonyult a további karrierépítés tekintetében. Ők hozták kapcsolatba a Deutsches Ausland-Institut-tal²⁸ s szervezték meg a stuttgarteri Német Házában 1935 őszen tartott előadását („Német néphalál Magyarországon?”), ahol a város összes prominens személyisége megjelent.²⁹ Ily módon sinre kerülve a következő nagyszabású feladat sem váratott magára: a VDA keretei közt működő „Népiségtudományi munkaközösség” ülésén a Balti-tenger melléki

Kalkhorstban Valjavec számolhatott be a „Südostforschung” aktuális helyzetéről (1937).³⁰ A szakirányú tevékenység mellett az NSDAP-n belül is egyre több feladatot bízta rá, és különböző párthivatalokat is kapott: tagja lett a könyv- és sajtócenzúra egyik intézményeként működő PPK-nak,³¹ valamint a Birodalmi Népjóléti Főhivatal [Hauptamt für Volkswohlfahrt (Reichsleitung)] Ifjúsági Hivatalának.³²

3. Sajtó- és propagandatevékenység, információszállítás

A politikai háttértevékenység III. példacsoportjaként említendő, hogy a nemzetiszocialista kül- és tudománypolitikát kiszolgáló, (a VDA-n keresztül) a folyamatos információszállítás feladatkörét is magára vette. Egyfelől, ha épp az látszott célravezetőnek, tudományos megalapozottságú „nyersanyagot” szolgáltatott némely – alkalmas időben esetleg politikailag is hasznosítható – kérdéskörben. Ennek jegyében kínálta fel Krehlnek központi szervekhez való továbbításra és (valamilyen különleges státus reményében) politikai kiaknázásra az I. világháborút követő magyarországi forradalmi kormányoknak a németiségre vonatkozó autonómiarendelkezéseit,³³ továbbá ezt szolgálta a politikailag is releváns délkelet-európai szakirodalom folyamatos recenzálása a különböző völkisch szervezetek megbízásából. Másfelől ugyanakkor azt is feladatának tekintette, hogy kiterjedt térségbeli kapcsolatrendszere segítségével a délkelet-európai német „népcsoportra” nézve fontos, ám Németországban nehezen hozzáférhető tisztán politikai háttérinformációk begyűjtésében, rendszerezésében és – sajtópropaganda céljaira – továbbításában is közreműködjön.³⁴ A híryanag megfelelő szemléletmódú sajtótermékekben való közzététele során persze prioritást élveztek a nemzetiszocialista szócsőként működő lapok, köztük a stuttgarti NS-Kurier és a Völkischer Beobachter.³⁵

A stuttgarti VDA-kapcsolatrendszeren túl Valjavecnak más információs csatornák is rendelkezésére álltak a felső vezetés tájékoztatására. Egyik levelében tett utalásából arról értesülünk, hogy a kritikus helyzetben lévő magyarországi német mozgalom megsegítése ügyében az általa gyűjtött információk magához Ribbentrophoz jutottak el a bajor VDA-szervezet révén.³⁶ Levelezésben állt az ekkor még a Hírszerzés Külföldisajtó-osztályát vezető Walter Schellenberggel is,³⁷ 1939 végén pedig feltűnést keltett a Romániába kiküldött egyik SD-ügynök szakértő kísérőjeként elkészített jelentése II. Károly király és a Vasgárda magtartásáról, mely irat aztán egyre fontosabb kerülve végül Heydrich íróasztalán landolt.³⁸ Fontos presztízs-növekedést hozott számára, amikor Hess külpolitikai stábjába is jelentéseket rendelt tőle, ily módon újabb kapukat megnyitva az NSDAP külföldisajtó-osztálya, illetve a Propagandaminisztérium irányában.³⁹ Szintén ekként értelmezhető az az 1938 őszi megkeresés is, amelyben az NSDAP Oktatási Főhivatala Elméleti Oktatási Hivatala kér tőle beszámólót a délkelet-európai térségben a német befolyással szemben dolgozó irányzatokról és áramlatokról.⁴⁰

Összességében úgy véljük, mindkét típusú hírszolgáltató tevékenysége azt célozta, hogy úgy a kompetens tudományos szakértő, mint a megbízható politikai hírforrás szerepkörét egy személyben kínálhassa. Ily módon önmagát tudatosan „felépítve” igyekezett saját nélkülözhetetlenségéről meggyőzni a karrierjét továbblandíteni képes befolyásos politikai kapcsolatokat.⁴¹

4. A nemzetiszocialista egyetemi oktató

Végül nemzetiszocialista kötődéseinek IV. példacsoportjaként jelezni, hogy a Súdost-Institutban végzett alaptevékenysége mellett a 30-as évek legvégétől egyetemi oktatóként is feladatot vállalt. Habilitációját követően (1938) csatlakozott a „Nationalsozialistischer Lehrerbund” szervezetéhez, nyaranta pedig részt vett az oktatók nemzetiszocialista világnézetét elmélyíteni hivatott táborozásokon (Dozentenlager).⁴² 1940-ben a berlini egyetemen – SS-irányítás alatt – egy úgynevezett „Külföldtudományi Kar” szerveződött, egyebek mellett azzal a céllal, hogy a kelet- és délkelet-kutatás koncentrálásával a háborús viszonyok közepette a politikai vezetés expanzív törekvései által felmerülő aktuális kérdések megvitatásához tudományos alátámasztást adhasson.⁴³ Valjavec a müncheni intézetben ellátott állandó tevékenysége mellett állást vállalt a berlini egyetemen, s vezetője lett a nevezett kar kiszolgálását ellátó Külföldtudományi Intézet⁴⁴ egyik részlegének (Abteilung Südosteuropa). Ezzel párhuzamosan SS-rangbesorolást kapott: SS-Untersturmführerként említik.⁴⁵ Valjavec egyetemi oktatói tevékenységének magyar szempontból érdekes epizódját képezi, hogy 1943 februárjában diplomáciai vihart kavart botrányos jelenetek játszódtak le a magyar nemzetiségpolitikát taglaló egyik szemináriumán. Az eset az 1942/43-as tanév őszi (Németországban Winter-) szemeszterében történt, amikor az egyik nagy érdeklődést kiváltó, s a német hallgatók mellett a volt Monarchia utódállamaiból érkező diákok által is látogatott szemináriumán (Assimilation und Dissimilation in Südosteuropa) Valjavec nem mutatott kiegyensúlyozott hozzáállást, valamint elég erélyt a különböző nemzetiségű hallgatók között egyes kérdések kapcsán fellángoló indulatok lecsillapításában. A szemináriumon hallgatói referátumok hangzottak el a térségben tapasztalható asszimilációs törekvésekkel kapcsolatban, s e beszámolók során a jelenlévő magyar hallgatók túréhatárát meghaladó mértékben – és kifejezetten magyarelles hangnemben – került előtérbe az erőszakos magyarosító törekvések taglalása, mintegy marginalizálva ezzel a többi állam részéről megnyilvánuló hasonló törekvéseket. A kérdéskör taglalása hamarosan aktuálpolitikai síkra terelődött, s a délkelet-európai, különösen a magyarországi német népcsoport sanyarú helyzetére fókuszálva kritikával illette a budapesti kormány nemzetiségpolitikáját. A parázs vita során többször is elhangzott, mégpedig a beszélgetést irányító tanár által nem kielégítően ellensúlyozva, hogy a magyarság a Kárpát-medence különböző népcsoportjainak elnyomásában ugyanazokat a módszereket alkalmazza ma, mint korábban, ergo Magyarország külpolitikája nem őszinte, csak az aktuális

európai helyzetre, illetve a háborúra való tekintettel kevésbé expanzív és németellenes. Valjavec szóban forgó órája kapcsán a berlini magyar követség jegyzékben fejezte ki tiltakozását a német külügyminisztériumnál.⁴⁶

Zárszó

A politikai és tudományos életmű áttekintésekor is összességében arra jutunk, hogy Valjavec tevékenységére – elsőrangú szakmai felkészültsége és tudós munkássága mellett is – rányomta bélyegét kora és választott új hazája, a nemzetiszocialista Németország politikai elvárásrendszere. Átpolitizáltan és kétségkívül számító módon, a német érdekek szolgálatában próbálta meg kijátszani délkelet-Európa népeit és tudományos argumentációikat egymás ellen, mindezzel alapvetően a Reich politikai behatolását szolgálva.

JEGYZETEK

1. Valjavec magyarországi kapcsolatrendszeréről nemrégiben monográfiát jelentetett meg e sorok írója. Lásd Orosz (2014).
2. Bundesarchiv Koblenz, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Personal-Fragebogen zu dem Gesuch um ein Forschungsstipendium. München, 1934. IX. 20.
3. E politikai, valamint a már egyetemista éveitől kezdettől kiépített tudományos kapcsolatrendszerét dokumentálja fennmaradt hatalmas mennyiségű hivatalos levelezése: Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München, Abteilung V – Nachlässe und Sammlungen, Nachlass Valjavec, Dienstkorrespondenz. Az alább hivatkozott leveleknek ez a forrása.
4. Bundesarchiv Berlin, (ehem. BDC), NSDAP-Karteikarte: Valjavec, Fritz 26. 5. 1909. (MitgliedsNr. 3202280.)
5. A szervezethez lásd Weidenfeller, Gerhard (1976): VDA. Verein für das Deutschtum im Ausland. Allgemeiner Deutscher Schulverein (1881–1918). Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Nationalismus und Imperialismus im Kaiserreich, (Europäische Hochschulschriften, Reihe III. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften; 66.) Peter Lang. Frankfurt/Main.
6. Franz Basch – Alfred Krehl. Budapest, 1935. IX. 5.
7. A Valjavec letelepedése érdekében végzett háttértámogatáshoz vö. Tilkovszky Loránt (1993): Fritz Valjavec és a magyarországi németiség (1935–1944). Századok 127. 601–649. old. 604.
8. Franz Basch – Alfred Krehl. Budapest, 1935. IX. 5. „Amennyire én Bleyer professzor ismételt kijelentései alapján tudom, Valjavec bajtársat németországi működésre szánták. Bleyer azt a nézetet képviselte, hogy ő [Valjavec] tudósként és népcsoportunk birodalombeli összekötőjeként messze hasznosabb lehet, mint egy külnémet állomáshelyen.”
9. Uo.

10. Alfred Krehl – Fritz Valjavec. Stuttgart, 1935. X. 26.
11. Elsőként mindjárt a letelepedési ügy rendeződését követően, 1935. november 14-én, a stuttgarti „Haus des Deutschtums”-ban.
12. Jelezni szeretnénk, hogy Valjavec több, a személyes megbízhatóságára vonatkozó átvilágítást is sikeresen vett. A karrierépítés különböző fázisaiban – 1938 decembere és 1942 októbere között – öt alkalommal is alaposan megvizsgálták politikai háttérét. A megbízó minden esetben ugyanaz, a Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, Gauleitung München–Oberbayern, Gaupersonalamt–Hauptstelle politische Beurteilungen. Az okok különbözőek voltak, azért is lekádereztek (1938 decemberében), mert Magyarországon élő édesanyjának egy jelentősebb pénzüsszeget kívánt átutalni, de azért is (1942 őszén), mert berlini professzori kinevezéséhez ezt szükségesnek látták.
13. Az intézet korai korszakát, illetve a 30-as évek közepétől Valjavec által véghezvitt átprofilírozását a Közép-Európai Közlemények két tanulmánya dokumentálja. Vö. Orosz László (2015/a): A müncheni Südost-Institut létrehozása és első éveinek magyar kapcsolatai (1930–1936). Közép-Európai Közlemények. 2015/2. szám. 71–80. old., valamint Uő. (2015/b): A müncheni Südost-Institut tevékenysége és tudománypolitikai helyzete a 30-as évek közepétől a II. világháborús összeomlásig. Közép-Európai Közlemények. 2015/4. szám. 21–31. old.
14. A témához kapcsolódó monumentális – majd ezeroldalas – alpmunka: Hausmann, Frank-Rutger (2011): Die Geisteswissenschaften im „Dritten Reich”. Klostermann, Frankfurt/Main.
15. Vö. Grüttner, Michael (2007): Die Vertreibung von Wissenschaftlern aus den deutschen Universitäten 1933–1945. Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte 55. (2007/1), 123–186. old.
16. Szeffü Gyula – Fritz Valjavec. Budapest, 1935. X. 30. (közli: Nehring, Karl (1991): Zu den Anfängen der Südost-Forschungen. Der Briefwechsel von Fritz Valjavec mit Szeffü Gyula 1934–1936. Südost-Forschungen 50. 1–30. old., 20–21.)
17. Grüttner Michael (1997): Wissenschaft. In: Enzyklopädie des Nationalsozialismus. Hrsg. von Wolfgang Benz – Hermann Graml – Hermann Weiß. Klett-Cotta. Stuttgart. 135–153. old., 135.
18. A szervezet kapcsán lásd Grüttner, Michael (1995): Studenten im Dritten Reich. Geschichte der Deutschen Studentenschaften. Schöningh, Paderborn.
19. Franz Ronneberger – Fritz Valjavec. München, 1935. VIII. 28. Ronneberger és szervezete a későbbiek során is Valjavec támaszát jelentette, ami különösen látványosan nyilvánult meg 1938-ban lefolytatott habilitációs eljárásában.
20. Stadtarchiv Würzburg, Bestand RSF, I 30g 113, Willi Weiss – Aussenamt der Deutschen Studentenschaft. München, 1935.
21. Universitätsarchiv Berlin, Bestand NS-Doz. II. 2089/ ZB II/4538 A.9, Ka 72 (Akte Valjavec). Dozentenschaft Berlin–Fragebogen nach dem Stande von Juli 1941.; illetve Bundesarchiv Berlin, R 4901/13279, Hochschullehrerkartei: Karte Valjavec.
22. A „Deutsche Akademie in München” 1925. május 5-én jött létre a külföldi német-ség tudományos kutatásának és ápolásának céljával (nem összetévesztendő a Német

Tudományos Akadémiával). A szervezethez lásd Siebert, Erich (1971): Die Rolle der Kultur- und Wissenschaftspolitik bei der Expansion des deutschen Imperialismus nach Bulgarien, Jugoslawien, Rumänien und Ungarn in den Jahren 1938-1944. Mit einem Blick auf die vom westdeutschen Imperialismus wiederaufgenommene auswärtige Kulturpolitik. Berlin/Ost, (Diss.). 322–335. old.; Luther, Tammo (2004): Volkstumspolitik des Deutschen Reiches 1933–1938. Die Auslandsdeutschen im Spannungsfeld zwischen Traditionalisten und Nationalsozialisten. Franz Steiner Verlag. Stuttgart. 55–56. old.; Tafferner, Anton (1974): Donauschwäbische Wissenschaft. Versuch einer geistigen Bestandsaufnahme und einer Standortbestimmung von den Anfängen bis zur Gegenwart. 1. Teil. Südostdeutsches Kulturwerk. München. 68–73. old.

23. Lásd Mackensen budapesti német követ jelentését a Külügyminisztériumnak, Budapest, 1936. XII. 8. In: A Wilhelmstrasse és Magyarország, Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Kossuth. Budapest, 1968. 180–186. old., 183.
24. A szóban forgó egyetemisták igen alapos felkészítéséről, a munkaterületekre vonatkozó beosztásáról és munkatervéről (annak legfontosabb prioritásaival), a kapcsolattartásukról, az őket patronáló szervezetek földrajzi alapú csoportosításáról, a várható eredményekről stb. lásd Stadtarchiv Würzburg, Bestand RSF, I 30g 113, Kurt Marschelke – Auswärtiges Amt/Kulturabteilung. Halle, 1935. V. 31., illetve Bericht von Marschelke. Halle, 1935. VI. 25. Lásd továbbá uo. Bestand RSF, I 30g 115/1, Volker Dick: Plan über die Ausgestaltung der Deutschumsarbeit der Deutschen Studentenschaft in Südost-Europa (dátum nélkül).
25. Kapcsolatukat a Valjavec-levelezés feldolgozása során sikerült rekonstruálni. Irma Steisch tevékenységének Valjavec általi egyengetését (pl. valódi céljainak tudományos fedőtevékenységet biztosítván beajánlását Szekfű Gyulához) tárgyalja Tilkovszky (1993), 610–611. és 615–616. old.
26. Stadtarchiv Würzburg, Bestand RSF, I 33g 187/3, Irma Steisch – Deutsche Studentenschaft (Aussenstelle Ungarn). Dátum nélkül [1936]. Steisch beszámol a Budapesten 1935. XII. 8–15. között lebonyolításra került „Mädchenschulungslager” programjairól, az eredményekről és tapasztalatokról. A tábort ő vezette, „bevonva Else Kiltzet, aki majd a magyarországi ‚Mädelarbeit’-ot tovább folytatja.” A beszámolója végén tett megállapítást, miszerint ők, lányok, észrevétlenül és mégis biztosan végezhetik a munkát, megcáfolni látszik, hogy a magyar hatóságok már 1936 folyamán kitoloncolták őt és hallei csoportját az országból.
27. Wilhelm Graf – Fritz Valjavec. München, 1935. II. 25. Felkérő leveléhez Graf mellékelte a szorgos kutatómunkája során eddig már fellelt 11 (!) magyar vonatkozású személy neveit. A sovány lista jól szemlélteti azt a tájékozottsági fokot, amely még az egyébként népiségi vonatkozásokban különösen érdekelt szervezetet is jellemezte. A névsor: „Adam Müller-Guttenbrunn, Nikolaus Lenau, Erwin Guido Kolbenheyer (Literatur); Ignaz Philipp Semmelweis (Heilkunde); Franz Liszt, Josef Haydn (Musik); Julius Gömbös, Dr. Karl Wolff, Stefan Ludwig Roth (Politik); Georg Daniel Teutsch, Friedrich Teutsch (Wissenschaft).” E gyűjtemény kiegészítése képezte Valjavec feladatát.

28. A szervezethez lásd Ritter, Ernst (1976): Das Deutsche Ausland-Institut in Stuttgart 1917–1945. Ein Beispiel deutscher Volkstumsarbeit zwischen den Weltkriegen. (Frankfurter Historische Abhandlungen; 14.) Franz Steiner Verlag. Wiesbaden; Seckendorf, Martin (1994): Kulturelle Deutschtumpflege im Übergang von Weimar zu Hitler am Beispiel des deutschen Ausland-Institutes (DAI). Eine Fallstudie. In: Völkische Wissenschaft. Gestalten und Tendenzen der deutschen und österreichischen Volkskunde in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Hrsg. von Wolfgang Jacobeit – Hannjost Lixfeld – Olaf Bockhorn. Böhlau, Wien–Köln–Weimar. 115–135. old.; valamint újabban Gesche, Katja (2006): Kultur als Instrument der Aussenpolitik totalitärer Staaten. Das Deutsche Ausland-Institut 1933–1945. Böhlau, Köln; ill. Fahlbusch, Michael – Haar, Ingo (Hrsg.) (2008): Handbuch der völkischen Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen. 1–2. köt. K. G. Saur. München. 140–149. old.
29. Alfred Krehl – Fritz Valjavec. Stuttgart, 1935. XI. 9. és 1935. XII. 5.
30. Minden bizonnyal ennek az előadásnak az anyagát tartalmazza az a (Dr. F. V.-vel szignált, datálatlan) dokumentum, amely „Aufgaben und Ergebnisse Münchener Südostarbeit” címmel Valjavec levelezésében utólag (tévesen) az 1936-os anyaghoz lett lefűzve, ám benne két utalás is az 1937-es keletkezést bizonyítja. Az előadás-tervezet nyitó gondolata szerint München az aktív délkeleti munka természetes középpontja, s míg az elmúlt időkben e ténynek a gyakorlati munka során kevés érvényt szereztek, addig az utóbbi néhány évben alapvető változások történtek. A diákság bevonása a „Südostarbeit” feladataiba az „Außenamt der Münchener Studentenschaft” felé kialakított kiváló kapcsolatok révén sikeresnek mondható, s mindez a birodalmi diákszervezet vezetésén belül létrehozott „Außenstelle Süd-Ost” által intézményi kereteket is öltött. Az igazán nagy lépés a feladatok koordinálásában a Südost-Institut létrejötte (1930) volt. Saját szerepéről szerényen hallgatva, ám munkába állásának dátumára utalva kijelenti: „1935 óta tervszerű és szisztematikus a Südostarbeit kiépítése az intézetben”, aminek eredményeként az „a birodalom-beli tudományos Délkelet-Európa-kutatáson belül centrális helyzetre tett szert.” A következőkben az intézeti infrastruktúra fejlesztését vázolja (könyvtár, sajtógyűjtemény), majd pedig a felhalmozott anyagnak a nemzetiszocialista tudomány, ill. a német nép politikai érdekeivel harmonizáló kiértékelése terén elért érdemeket summázza. A térségre vonatkozó 15 történelmi témájú doktori munkát felügyel az intézet az adott időpontban, szem előtt tartva a „Münchener Südostarbeit” fő célkitűzését: „döntő fontosságú a fiatal bajtársak bevonása egy tervszerűen irányított ‚Wissenschaftsfront’-ba.” Kiemelésre kerül a továbbiakban az intézeti évkönyv (később folyóirat), a „Südostdeutsche Forschungen” jelentősége is, amennyiben azt a német délkelet-tudomány központi orgánusaként ismeri el mind a népinémet, mind pedig a térségbeli idegen kutatás. Bizonyítja ezt, hogy a birodalmi és a népinémet kutatók mellett „a legmértékesebb külföldi szakemberek is közreműködnek” benne. Valjavec értékeli ezt az együttműködést, minthogy „nem lehet egy efféle munka érdeke, hogy ellentéteket alakítson ki és mélyítsen el.” Végeredményben a „Münchener Südostarbeit” eddigi eredményei azt bizonyítják, hogy tudatosan törekedve a politikai kérdésfelvetésekkel és a népiségi feladatokkal való kapcsolatokra, ám a tudományos alaposságot sem elveszítve, látványos eredmények érhetők el.

31. A „Parteiamtliche Prüfungskommission zum Schutze des NS-Schrifttums” (PPK) 1934 tavaszán jött létre a könyv- és sajtócenzúra egyik intézményeként. A Philipp Bouhler és helyettese, Karl Heinz Hederich által irányított bizottság fő feladata azon nyomtatott termékek felülvizsgálata volt, amelyeket címük, tematikájuk, külső megjelenésük, vagy kiadójuk révén nemzetiszocialistának lehetett tekinteni. Egyebek mellett azon örködött, nehogy tévesen idézzék vagy interpretálják a Führer és más nemzetiszocialista politikusok gondolatait, esetleg illetéktelenek a tudatos félrevezetés céljával meghamisítsák a nemzetiszocialista szellemi tulajdont. Valjavec bizottságbeli tagsága kapcsán lásd Universitätsarchiv Berlin, Bestand NS-Doz. II. 2089/ ZB II/4538 A.9, Ka 72 (Akte Valjavec), Dozentschaft Berlin–Fragebogen nach dem Stande von Juli 1941. A szakmai munka részeként rendszeres jelentéseket szállított, így 1942 tavaszán pl. „Bericht über die Verbreitung eines einseitigen madjarischen Geschichtsbildes in deutschsprachigen Publikationen” címmel. Vö. Fritz Valjavec – Dr. Gerhard Krüger, Oberbereichsleiter. München, 1942. III. 13.
32. Bundesarchiv Berlin, Bestand R 4901/13279, Hochschullehrerkartei: Karte Valjavec, valamint Universitätsarchiv Berlin, Bestand NS-Doz. II. 2089/ ZB II/4538 A.9, Ka 72 (Akte Valjavec). Dozentschaft Berlin–Fragebogen nach dem Stande von Juli 1941.
33. Fritz Valjavec – Alfred Krehl. München, 1935. XI. 26.
34. Pl. 1937 novemberében – a jövő hónapban esedékes romániai parlamenti választások kapcsán – egyik erdélyi szász kapcsolatán keresztül szerzett be az ottani német népcsoport helyzetére vonatkozó terjedelmes áttekintést. (Oswald Teutsch – Fritz Valjavec. Kronstadt, 1937. XI. 15., Die Parlamentswahlen und die Deutsche Volksgruppe in Rumänien.)
35. A térségre vonatkozó gyér híryanaggal kapcsolatban a német sajtó mulasztásairól, illetve e káros jelenségek felszámolásáról ekként vélekedett a stuttgarti Deutsches Ausland-Institut Valjavecet együttműködésre kérő egyik munkatársa: „Szörnyű nagy baj, hogy a birodalmi német sajtó nem kíván tudomást venni a magyarországi német népcsoport elnyomásáról. Ennek persze megvan a maga külpolitikai oka, ám talán visszafogott formában mégis szóba lehetne hozni a dolgokat. Nem tudna nekünk segíteni, hogy württembergi újságok és folyóiratok Magyarországról megfelelő tanulmányokat hozhassanak le? Dr. Krehl már megtette a lépéseket ebben az irányban az NS Kuriernál.” Hermann Maurer – Fritz Valjavec. Eßlingen, 1935. XII. 18.
36. Fritz Valjavec – Alfred Krehl. München, 1935. XII. 28.
37. Fritz Valjavec – Walter Schellenberg. München, 1940. VII. 18. A levél egy a délszláv közigazgatási jog témájával foglalkozó cikk kapcsán született. Valjavec és Schellenberg kapcsolatához lásd Seewann, Gerhard (2004): Das Südost-Institut 1930–1960. In: Beer, Mathias – Seewann, Gerhard (szerk.) (2004): Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen. (Ergebnisse der Tagung von 24.–26. Oktober 2002 in der Carl-Friedrich-von-Siemens-Stiftung München) R. Oldenbourg. München. 49–92. old., 79–81.
38. 1939 decemberében az SD egy ügynököt küldött Romániába a belpolitikai helyzettel kapcsolatos tájékozódás céljából. Szakértőként őt kísérte el útjára Valjavec, s maga is alapos politikai információgyűjtésbe kezdett, elsősorban egy lehetséges német–román egyezmény megkötése, valamint II. Károly király és a Vasgárda viszonya tekintetében. Útjáról készített jelentésében abból indult ki, hogy Románia tudatá-

ban van fölöttébb veszélyeztetett helyzetének (területi igények mind Magyarország, mind a Szovjetunió oldaláról), ezért célirányos politikával fölerősíthető Románia Németországgal kapcsolatos függőség, illetve rászorultságérzése, ily módon intenzívebben kiaknázható a német célok szolgálatában. Valjavec alkalmas eszközként ajánlja Budapest területi követeléseinek visszafogását és Moszkva hasonló igényeinek elhárítását, valamint az általa cselekvőképes erőnek leírt Vaszgárda felkarolását, miközben II. Károly uralmát korrupt rendszernek nevezi, s megjósolja bukását. Az RSHA illetékes referense felfigyelt a jelentésre, továbbította azt a részleg vezetőjének, Franz Alfred Sixnek. (Six ekkor figyelt fel Valjavecre, ami végeredményben a felkarolásához, és később – a berlini egyetem Külföldtudományi karán – közvetlen beosztottjaként való alkalmazásához vezetett.) Valjavec szóban forgó beszámolója végül Six közvetítésével került Heydrich íróasztalára. Vö. Haar, Ingo (2005): Friedrich Valjavec. Ein Historikerleben zwischen den Wiener Schiedssprüchen und der Dokumentation der Vertreibung. In: Scherzberg, Lucia (szerk.): *Theologie und Vergangenheitsbewältigung. Eine kritische Bestandsaufnahme im interdisziplinären Vergleich*, Schöningh, Paderborn. 103–119. old., 109.

39. Lásd Spannenberger, Norbert (2004): Vom volksdeutschen Nachwuchswissenschaftler zum Protagonisten nationalsozialistischer Südosteuropapolitik. Fritz Valjavec im Spiegel seiner Korrespondenz 1934–1939. In: Beer, Mathias – Seewann, Gerhard (szerk.): *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen*. R. Oldenbourg. München. 215–236. old., 232.
40. Zilcher – Valjavec. München, 1938. XI. 19. – Zilcherrel, illetve az NSDAP főnti szervével a továbbiakban is rendszeres kapcsolatban maradt. A térségre vonatkozó legújabb irodalom szakmai és politikai szempontú értékelése (Románia, Jugoszlávia és Magyarország vonatkozásában) képezték jelentései tárgyát. Ebben a tekintetben a német szerzők pontatlan, támadható, esetleg már politikailag sem aktuális kijelentéseire is kíméletlenül felhívta a figyelmet. Zilcher és az NSDAP illetékes szerve hálás volt az együttműködésért, s mind újabb megbízásokkal látták el Valjavecet. A munkakapcsolatról – konkrét példákkal – lásd Orosz (2014), 50.
41. Valjavec hírszolgáltatói tevékenységével kapcsolatban (Franz Ronneberger hasonló tevékenységével összevetve) lásd Klingemann, Carsten (2009): *Soziologie und Politik. Sozialwissenschaftliches Expertenwissen im Dritten Reich und in der frühen westdeutschen Nachkriegszeit*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden. 244–248. old.
42. Tilkovszky (1993), 602.
43. A karról lásd Botsch, Gideon (2006): „Politische Wissenschaft” im Zweiten Weltkrieg. Die „Deutschen Auslandswissenschaften” im Einsatz 1940–1945. Schöningh, Paderborn–München–Wien–Zürich, illetve Siebert, Erich (1966): *Entstehung und Struktur der Auslandswissenschaftlichen Fakultät an der Universität Berlin (1940 bis 1945)*. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe* XV. (1966/1), 19–34.
44. Az intézet kapcsán lásd Bundesarchiv Berlin, Bestand R 4902, Nr. 25., Bl. 20–21.: DAWI-Berlin, illetve uo., Bl. 50–55.: *Das Deutsche Auslandswissenschaftliche*

Institut. Anlage zum Brief von Dr. Adams an den Magistrat der Stadt Berlin (1945. VI. 21.).

45. Universitätsarchiv Berlin, Bestand NS-Doz. II. 2089/ ZB II/4538 A.9, Ka 72 (Akte Valjavec). Dozentenschaft Berlin–Fragebogen nach dem Stande von Juli 1941.
46. Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München, Abteilung V – Nachlässe und Sammlungen, Nachlass Valjavec, Dienstkorrespondenz, Aufzeichnung der ungarischen Gesandtschaft an Frhr. von Weizsäcker. Berlin, 1943. II. 24.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

- Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München, Abteilung V – Nachlässe und Sammlungen, Nachlass Valjavec
- Bundesarchiv Berlin, Bestand (ehem.) BDC – Berlin Document Center, NSDAP-Karteikarte
- Bundesarchiv Berlin, Bestand R 4901 – Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung
- Bundesarchiv Berlin, Bestand R 4902 – Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut
- Bundesarchiv Koblenz, Bestand R 73/15320 – Deutsche Forschungsgemeinschaft
- Stadtarchiv Würzburg, Bestand RSF – Reichsstudentenführung
- Universitätsarchiv Berlin, Bestand NS-Doz. II. 2089

Feldolgozások

- A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Kossuth. Budapest, 1968.
- Botsch, Gideon (2006): „Politische Wissenschaft” im Zweiten Weltkrieg. Die „Deutschen Auslandswissenschaften” im Einsatz 1940–1945. Schöningh, Paderborn–München–Wien–Zürich.
- Fahlbusch, Michael – Haar, Ingo (Hrsg.) (2008): Handbuch der völkischen Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen. 1–2. köt. K. G. Saur. München.
- Gesche, Katja (2006): Kultur als Instrument der Aussenpolitik totalitärer Staaten. Das Deutsche Ausland-Institut 1933–1945. Böhlau, Köln.
- Grüttner, Michael (1995): Studenten im Dritten Reich. Geschichte der Deutschen Studentenschaften. Schöningh, Paderborn.
- Grüttner Michael (1997): Wissenschaft. In: Enzyklopädie des Nationalsozialismus. Hrsg. von Wolfgang Benz – Hermann Graml – Hermann Weiß. Klett-Cotta. Stuttgart. 135–153. old.
- Grüttner, Michael (2007): Die Vertreibung von Wissenschaftlern aus den deutschen Universitäten 1933–1945. Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte 55. (2007/1), 123–186. old.

- Haar, Ingo (2005): Friedrich Valjavec. Ein Historikerleben zwischen den Wiener Schiedssprüchen und der Dokumentation der Vertreibung. In: Scherzberg, Lucia (szerk.): *Theologie und Vergangenheitsbewältigung. Eine kritische Bestandsaufnahme im interdisziplinären Vergleich*, Schöningh, Paderborn. 103–119. old.
- Hausmann, Frank-Rutger (2011): *Die Geisteswissenschaften im „Dritten Reich“*. Klostermann, Frankfurt/Main.
- Klingemann, Carsten (2009): *Soziologie und Politik. Sozialwissenschaftliches Expertenwissen im Dritten Reich und in der frühen westdeutschen Nachkriegszeit*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden. 244–248. old.
- Luther, Tammo (2004): *Volkstumspolitik des Deutschen Reiches 1933–1938. Die Auslandsdeutschen im Spannungsfeld zwischen Traditionalisten und Nationalsozialisten*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart. 55–56. old.
- Nehring, Karl (1991): *Zu den Anfängen der Südost-Forschungen. Der Briefwechsel von Fritz Valjavec mit Szeffü Gyula 1934–1936*. *Südost-Forschungen* 50. 1–30. old.
- Orosz László (2014): *Tudomány és politika. Fritz Valjavec (1909–1960) a két világháború közötti magyar–német tudománypolitikai kapcsolatokban*. Ráció Kiadó, Budapest. (468 o.)
- Orosz László (2015/a): *A müncheni Südost-Institut létrehozása és első éveinek magyar kapcsolatai (1930–1936)*. *Közép-Európai Közlemények*. 2015/2. szám. 71–80. old.
- Orosz László (2015/b): *A müncheni Südost-Institut tevékenysége és tudománypolitikai helyzete a 30-as évek közepétől a II. világháborús összeomlásig*. *Közép-Európai Közlemények*. 2015/4. szám. 21–31. old.
- Ritter, Ernst (1976): *Das Deutsche Ausland-Institut in Stuttgart 1917–1945. Ein Beispiel deutscher Volkstumsarbeit zwischen den Weltkriegen*. (Frankfurter Historische Abhandlungen; 14.) Franz Steiner Verlag, Wiesbaden.
- Seckendorf, Martin (1994): *Kulturelle Deutschtumpflege im Übergang von Weimar zu Hitler am Beispiel des deutschen Ausland-Institutes (DAI). Eine Fallstudie*. In: *Völkische Wissenschaft. Gestalten und Tendenzen der deutschen und österreichischen Volkskunde in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Hrsg. von Wolfgang Jacobeit – Hannjost Lixfeld – Olaf Bockhorn. Böhlau, Wien–Köln–Weimar. 115–135. old.
- Seewann, Gerhard (2004): *Das Südost-Institut 1930–1960*. In: Beer, Mathias – Seewann, Gerhard (szerk.) (2004): *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen*. (Ergebnisse der Tagung von 24.–26. Oktober 2002 in der Carl-Friedrich-von-Siemens-Stiftung München) R. Oldenbourg, München. 49–92. old.
- Siebert, Erich (1966): *Entstehung und Struktur der Auslandswissenschaftlichen Fakultät an der Universität Berlin (1940 bis 1945)*. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe* XV. (1966/1), 19–34. old.
- Siebert, Erich (1971): *Die Rolle der Kultur- und Wissenschaftspolitik bei der Expansion des deutschen Imperialismus nach Bulgarien, Jugoslawien, Rumänien und Ungarn in den Jahren 1938–1944. Mit einem Blick auf die vom westdeutschen Imperialismus wieder aufgenommenen auswärtigen Kulturpolitik*. Berlin/Ost, (Diss.). 322–335. old.
- Spannenberger, Norbert (2004): *Vom volksdeutschen Nachwuchswissenschaftler zum Protagonisten nationalsozialistischer Südosteuropapolitik. Fritz Valjavec im Spiegel seiner*

Korrespondenz 1934–1939. In: Beer, Mathias – Seewann, Gerhard (szerk.): Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen. (Ergebnisse der Tagung von 24.–26. Oktober 2002 in der Carl-Friedrich-von-Siemens-Stiftung München) R. Oldenbourg, München. 215–236. old.

Tafferner, Anton (1974): Donauschwäbische Wissenschaft. Versuch einer geistigen Bestandsaufnahme und einer Standortbestimmung von den Anfängen bis zur Gegenwart. 1. Teil. Südostdeutsches Kulturwerk. München. 68–73. old.

Tilkovszky Loránt (1993): Fritz Valjavec és a magyarországi németség (1935-1944). Századok 127. 601-649. old.

Weidenfeller, Gerhard (1976): VDA. Verein für das Deutschtum im Ausland. Allgemeiner Deutscher Schulverein (1881–1918). Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Nationalismus und Imperialismus im Kaiserreich, (Europäische Hochschulschriften, Reihe III. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften; 66.) Peter Lang. Frankfurt/Main.